УДК 821. 161.23

ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ – РУШІЙНА СИЛА ЖИТТЄВОЇ ФІЛОСОФІЇ РОКСОЛАНИ І ЄВПРАКСІЇ З ОДНОЙМЕННИХ РОМАНІВ П.ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Санакоєва Н.Д., аспірант

Запорізький державний університет

У статті проаналізовано один з аспектів так званої "жіночої" теми, розглянуто майстерність П.Загребельного в інтерпретації психології, вчинків історичних осіб Євпраксії і Роксолани, у художній інтерпретації їхніх доль.

До літературознавчого аналізу залучено засоби психоаналітики. Охарактеризовано механізми виникнення провини, її типи, ґрунтовно зіставлено колізії творів П.Загребельного, зокрема психологічні риси і вчинки Роксолани і Євпраксії, їхні відмінності почуття провини.

Ключові слова: "жіноча" тема, жіночі образи, історична проза, інтерпретація, соціальна детермінація, почуття провини, псевдопровина, гендерні ролі, гендерно-нейтральна провина, гендерно-мотивована провина, мотивація.

Санакоева Н.Д. ЧУВСТВО ВИНЫ – ДВИЖУЩАЯ СИЛА ЖИЗНЕННОЙ ФИЛОСОФИИ РОКСОЛАНЫ И ЕВПРАКСИИ ИЗ ОДНОИМЕННЫХ РОМАНОВ П.ЗАГРЕБЕЛЬНОГО / Запорожский государственный университет, Украина

В статье проанализирован один из аспектов «женской» темы, рассмотрено мастерство П.Загребельного в интерпретации психологии, поступков исторических личностей Евпраксии и Роксоланы, в художественной интерпретации их судеб.

К литературоведческому анализу применены средства психоаналитики. На основе анализа механизма возникновения чувства вины, ёё типов, сопоставлены коллизии произведений П.Загребельного, в частности психологические черты и поступки Роксоланы и Евпраксии, их отличие чувства вины.

Ключевые слова: «женская» тема, женские образы, историческая проза, интерпретация, социальная детерминация, чувство вины, псевдовина, гендерные роли, гендерно-нейтральная вина, гендерно-мотивированная вина, мотивация.

Sanakoeva N.D. THE FEELING OF GUILT – THE DRIVING FORCE OF LIFE OF ROKSOLANA AND EVPRAKSIYA FROM THE NOVELS OF P.ZAGREBELNUJ / Zaporizhzhya state university, Ukraine

In this article we analyzed one of the aspects of the "feminime" topic, we examined the mastery of the P.Zagrebelnuj in the interpretation of the psychology, of the deeds of the historical personalities of Evpraksiya and Roksolana, in the artistic interpretation of their fates.

We employed the means of psychology in the literary analyses. On the basis of analyzed of the mechanism of the origin of the quilt, of its types, we compared Roksolana and Evpraksiya and the difference between their feeling of quilt.

The key words: the "femineme" topic, the femineme image, the historical prose, interpretation, the social determination, the feeling of quilt, pseudoquilt, "gender" roles, gender neutral quilt, "gender" motivate quilt, motivation.

Як художньо інтерпретувати історію – які інструменти (методи, підходи) найпридатніші для того, щоб зрозуміти задуми людей, які жили до нас? Це питання завжди хвилювало П.Загребельного, Р.Федоріва, Р.Іваничука, Ю.Мушкетика, Р.Іванченко, В.Шевчука - тих, хто присвятив низку своїх романів художній реконструкції минулого.

У 60-70 роки XX ст. учені-гуманітарії, письменники, літератори замислювалися над тим, чи може "стать" служити таким же інструментом соціальної детермінації, як "клас", "етнос". Причиною таких роздумів стала, так звана, "невидима" або "оксамитова" революція [1]. Основним рушієм її були суспільно-політичні і культурні процеси кінця 60-х років у Європі, молодіжні рухи, сексуальна революція, а також оживлення фемінізму, так звана його "друга хвиля".

"Жіноча" тема, тобто питання, пов'язані з особливостями сімейного і правового статусу жінки, її психології, індивідуальної і правової поведінки, стає провідною в дослідженнях економістів, соціологів, політологів, істориків.

Образ жінки виходить на перший план у художній літературі, зокрема в історичній романістиці. Особливу увагу на роль і місце жінки в історії звернув П.Загребельний у романах "Євпраксія", "Роксолана", "Я, Богдан", "Тисячолітній Миколай" та ін. Центральними жіночими образами в його історичній прозі є Роксолана і Євпраксія з їх неприхованою полемічністю, багатовимірністю.

Одним із факторів, який спонукав письменника звернутися до долі жінки в історії, є, на нашу думку, бажання повернути її з легенди, міфології, збагнути її поведінку, почуття, інтелект.

Так, П.Загребельний у своїх романах намагається зрозуміти психологію жінок, мотивацію їх вчинків. Реконструюючи їхні долі, письменник прагне розібратися в причинах постійного болю, який відчуває жінка протягом свого життя. Палітра тих почуттів, які художньо моделює автор, включає в себе переживання щасливих моментів, але частіше це занепокоєння, сумніви, відчай, аж до хворобливої пустоти: "часом нападала така розпука, що не хотілося жити"[2, 296].

На думку Т.Ровенської [3, 214], роздуми сучасних письменників, зокрема П.Загребельного, приводять до висновків, що суспільство намагається і намагалося контролювати жінку, відбираючи в неї відчуття внутрішньої гармонії і самостійності. Здійснюється це маніпулювання, у першу чергу, через "доведений до фарсу християнський комплекс вини", - так визначає цю проблему М.Арбатова [4, 281]. Однак вона не вичерпується релігійним контекстом: установлення контролю над людською персоною є метою не лише релігійних, а й соціальних інститутів.

Різні психологічні школи так чи інакше зверталися до дослідження почуття провини. Найглибше почуття провини трактують психоаналітики. Провина, на їхню думку, – один із проявів невротичної реакції. Так, К.Хорні пише: "Почуття провини виникає внаслідок порушення моральних вимог або внутрішніх заборон, які мають силу в даній культурі" [5, 215]. І далі стверджує, що хворобливі відчуття є порушенням норми, яку сам індивід визнає як таку. У той же час наявність почуття провини не дозволяє робити однозначні висновки про те, що її джерелом є реальна провина. Одним із головних критеріїв істинності почуття провини виступає бажання загладити її, змінити себе на краще і реально виправити ситуацію. Почуття провини, не викликане конкретними обставинами і не спрямоване на особисте самовдосконалення, К.Хорні визначає як псевдопровину.

І хоча механізм виникнення провини, безумовно, демонструє свою універсальність, однак привертає увагу той факт, що тип провини, який нав'язується суспільною мораллю чоловікові і жінці, знаходиться в прямій залежності від соціостатевих, тобто гендерних ролей (гендер – це соціальне виявлення статі, "соціальна стать" [6, 173]).

Т. Ровенська [3] висуває гіпотезу про існування в нашій культурі гендерно-нейтральної або вселюдської, і гендерно-мотивованої провини. Характер і спосіб переживання гендерної псевдопровини також має свої неповторні національно-історичні і культурно-психологічні особливості.

Існування двох основних типів соціостатевих ролей, чоловічого і жіночого, передбачає наявність відповідних типів гендерної провини. Обидва являють собою рівнозначні культурно-психологічні проблеми.

У чому ж відчувала свою провину Роксолана – Анастасія Лісовська, донька священика з Рогатина, яку продали в ясир?

У тому, що провинилася перед батьківщиною, перед рідною землею; вона відчуває себе зрадницею. "З жахом відчула, що ненависть її кудись пропала, щезла, а на її місце виступили спокуси, і демони заволоділи душею невблаганно й навіки, навіки!" [2, 129]. Вона відчувала, що в її душу вповзали порок за пороком, нею оволодівали пристрасті плотського життя, а спогади про домівку, про рідний край насилу пробивалися крізь далеч часу.

Викрадена, закинута в чужий світ Роксолана, перш за все рятувала своє життя. Тут спрацьовує так званий принцип реальності, в основі якого лежить інстинкт самозбереження [5]. Спочатку Настася хотіла втопитися, щоб звільнитися від ганьби та сорому, але вона вирішила "боротися, битися, штовхатися, гризтися, щоб звікувати життя хоч і в приниженні неминучім..." [2, 69].

Потім мала жити заради дітей. Материнський інстинкт взяв гору над усіма моральними і релігійними принципами, які виховувалися ще з дитинства.

Емоційне і любовне життя протягом багатьох століть були тими сферами, через які жінка набувала відносно стабільного становища у суспільстві. Так, П.Загребельний показує нам мусульманський світ, де жінка панує тільки в темряві, де статус "коханої жінки", або "жінки бажаної", мав велике значення. Цей статус був чітко зафіксованим у суспільній свідомості, оскільки, окрім відчуття психологічного комфорту, надавав жінці додаткових соціальних балів. Прагнення вижити і контролювати ситуацію в умовах соціальної нерівності, патріархату зробило жінку чутливим камертоном, який уловлює найменші нюанси у людських взаєминах. Але одночасно така соціально-зумовлена потреба виправдовувати очікування оточуючих і відповідати їх уявленню про жіноче єство і призначення в багатьох випадках могла призвести до втрати зв'язку із собою справжньою, істинною, і, як результат, - до втрати власного голосу. Це сприяло сприйняттю себе, як речі, як вторинного об'єкта. Роксолана протягом всього життя намагалася довести оточуючим свою потрібність та необхідність, зрівнятися своїми правами з

чоловіками. І це їй майже вдалося: “Ти належиш тепер до світу чоловічого, - вдоволено зауважив Сулейман” [2, 348].

Рефлексією автора рухає прагнення розібратися в тому, як почуття провини може формувати життєву філософію жінки. Так, П.Загребельний репрезентує думки, що Настася відчувала провину тому, що завдяки принадам свого тіла, через султанське ложе оволоділа його серцем, відчувала провину тому, що там, звідки вона родом, церква вважала сексуальні стосунки гріховними. Почуття провини гризло її весь час, але вона знала, що зможе перемогти тільки як жінка. Вона усвідомлювала гріховність своїх дій і помислів, відчувала провину через порушення певних етичних норм, і, як результат, - відчужується від свого тіла, щоб применшити біль і страждання “...не помічала власного тіла, його приниження...” [2, 124].

Євпраксія ж відчувала себе винною перед батьком, але не знала у чому саме провинилася. Сприйняла своє заміжжя з маркграфом, як покарання. Та й справді, чому князь Всеволод дав дозвіл на одруження своєї доньки з чоловіком, може й багатим, але який не дорівнювався своїм значенням і становищем київській княжні? Можливо тому, що хотів покарати Євпраксію за те, що її мати була простого походження?

Опис “приниженого і ображеного” жіночого тіла зустрічаємо і в “Євпраксії”. Так, від згвалтувань постраждали Адельгейда, Журина, ряд епізодичних героїнь, та й, врешті-решт, і сама Євпраксія. Оргія, яку імператор влаштував з Журиною, – це своєрідний механізм нав’язування почуття провини. Він хотів показати своїй молодій дружині, що може статися з нею через її натяки на його чоловічу неспроможність, хотів, щоб вона відчувала себе винною у тому, що сталося. І він досяг своєї мети: Євпраксія каралася через те, що сталося з її подругою, з її “кормилицею”.

Існує ще один алгоритм нав’язування почуття провини. Здійснюється він через близьких людей, які знаходяться у полоні власних страхів. Так, імператор Генріх, чоловік Євпраксії, присвятив роки життя з молодою дружиною державним справам, бойовим походам, війнам, тобто альтернативній суспільній сфері, при цьому він не може виявити елементарний альтруїзм у коханні, у сфері особистій. “Тепер володів імперією, жінкою ж заволодіти не міг... Що він міг сказати цій жінці?” [7, 121]. Усвідомивши це Генріх намагається перекласти відповідальність за власну духовну і сексуальну неспроможність на Євпраксію і нав’язати їй почуття провини нібито за властивий їй егоїзм.

“Самою долею визначено... Ви – імператриця... Я зробив вас нею” [7, 121]. Очевидно, що герой підмінює поняття і, з одного боку, намагається замаскувати від жінки свою слабкість, а з іншого, - вимістити на неї гіркоту своїх комплексів і страждань (не раз зустрічаємо порівняння Євпраксії з молодою, норовистою “руською кобилицею”).

Він намагається нав’язати їй усвідомлення гріховності її дій і помислів, почуття провини від порушення певних етичних норм (насправді ж псевдоетичних), а також відчуття відчуження власного тіла. І можемо сказати з впевненістю, що це йому вдалося: Євпраксія вважає себе винною у тому, що віддалася імператорові, мало того, що чекала цього, перебираючи сторінки роменських любовних книг.

Саме в жіночому тілі Генріх бачить джерело гріховності, а насправді – незрозумілу стихію, яка провокує чоловіка весь час доводити свою спроможність і несе у собі загрозу втрати контролю над жінкою.

Отже, як бачимо, у Роксолани і Євпраксії почуття провини виникає з різних обставин: якщо перша переживає нейтральну, вселюдську гендерну провину, то друга, насправді переживає псевдопровину, яку їй нав’язували протягом усього життя, але яка не менш деструктивно впливає на її особистість.

На відміну від Роксолани Євпраксія, нерідко з тих чи інших причин, не говорить прямо та не розуміє істинних почуттів, які переживає. Вона відчуває себе жертвою різних, найпротирічніших обставин і протягом свого життя проходить складний шлях саморефлексії. Так, Євпраксія переживала почуття провини перед батьком, перед своїми земляками за те, чого насправді не робила, і протягом життя намагалася довести, що вона - не грішниця і не блудниця, в чому її намагалися запевнити.

Почуття провини Роксолани випливає з усвідомлення нереалізованості тих уявлень про життя, які їй прищеплювалися з дитинства, і тих надій, які покладали на неї батьки. Почуття провини і її спокутування вона несвідомо, але безумовно вибирає як єдино можливий для себе спосіб переживання і вираження своєї любові до рідної землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пушкарёва Н. О невидимой, «бархатной» революции // Женщины России и Европы на пороге Нового времени. – М.: Наука, 1996. – С. 112 –125.

2. Загребельний П. Роксолана. – К.: Дніпро, 1983. – 582 с.

3. Ровенская Т. Виновата ли я? Или феномен гендерной вины // Гендерные исследования. – 1999. - №3. – С. 214 – 229.

4. Арбатова М. Последнее письмо к А. // Меня зовут женщина. – М.: Владос, 1998. – С. 93 – 115.

5. Хорни К. Новые пути в психоанализе. – М.: Владос, 1997. – 215 с.

6. Пушкарева Н. Гендерные исследования и исторические науки // Гендерные исследования. – 1999. - №3. – С. 173 - 195.

7. Загребельний П. Євпраксія. Твори: У 6 т. – К.: Дніпро, 1980. –Т. 4. – С. 3.